

Революції у Туреччині та Ірані на тлі трьох Великих європейських революцій

Андрій Павлів,
викладач суспільних дисциплін
Стрийського коледжу
Львівського національного аграрного університету

(Рецензент:
к. іст. н. Л. Шептицька)

Поділ на суспільно-політичні формації застосовується не до людства взагалі, а до окремих мовно-релігійних груп народів. Аналогічно до трьох великих європейських революцій молодотурецька революція (1908 р.) принесла перемогу капіталізму у тюрксько-суннітську групу народів, а революція в Ірані (1978 р.) – для ірансько-шиїтських народів.

Ключові слова: суспільно-політична формація, аналогія, абсолютизм, революція, мовно-релігійна група народів.

The division into the social and political formations is applied not to the humanity in general but to the separate linguistic and religious groups of people. Analogically to the three greatest european revolutions the molodoturetska revolution (1908) has brought the victory of capitalism for the Turkish and Sunnitskiy groups of people and the revolution in Iran (1978) – for the Iranian Shyitskiy nations.

Keywords: social and political formation, capitalism, analogy, absolutism, revolution, linguistic and religious group of peoples.

Деление на общественно-политические формации используется относительно не всего человечества, а отдельных языково-религиозных групп народов. Подобно до троих Великих европейских революций молодотурецкая революция (1908 г.) принесла победу капитализма у тюркско-суннитскую группу народов, а революция в Иране (1978 г.) – для иранско-шиитских народов.

Ключевые слова: общественно-политическая формація, аналогия, абсолютизм, революция, языково-религиозная группа народов.

*Немає бо різниці між юдеєм і греком;
Бо той самий Господь усіх.
Послання до Римлян 10, 12*

У радянській історичній науці був поширеним поділ всесвітньої історії на ряд формацій. За цією періодизацією із початком Великої Англійської буржуазної революції (1640 р.) починається період капіталізму в історії людства. Деякі сумніви вносить Велика Французька буржуазна революція (1789 р.). В. Ленін твердив, що із початком Великої Жовтневої соціалістичної революції людство ввійшло у соціалістичний етап свого розвитку [12, с. 161]. На тлі Російської революції, недооцінюється значення молодотурецької революції (1908 р.), і взагалі дивно якось виглядає Іранська революція (1978 р.), яку частина дослідників вважає буржуазною і багато хто надмірно акцентує на епітеті „ісламська” [3, с. 9-18]. Але ж, по логіці речей, як може після соціалістичної революції відбуватися ще якась буржуазна (капіталістична) революція. Що це – регрес розвитку людства? Дана публікація ставить за мету дати відповіді на ці питання, розплутати клубок протиріч, який виник у формаційному підході до вивчення історії. Для цього ми проаналізуємо Турецьку та Іранську революції.

Турецьку революцію досліджували багато істориків: Ю. Петросян, І. Фадеева, Д. Еремеев, М. Мейер та ін. Серед інших, варто відзначити працю Г. Алієва „Турция в период правления младотурок” [4]. У наш час вийшли переклади праць англійських істориків Кінросс Лорд, К. Фінкель та колективу турецьких дослідників на чолі із Е. Іхсаноглу, в яких також приділено певну увагу молодотурецькій революції. З публікацій останнього часу для досягнення мети нашого дослідження важливою є монографія Н. Кіреєва „Історія Туреччини. XX століття” [10] в якій ми бачимо Турецьку революцію найбільш цілісною, бо простежуємо її передумови, хід та наслідки. Історіографію Іранської революції досліджував В. Максименко. Науковий інтерес представляє праця колективу авторів „Иран. Очерки новейшей истории”, яка доведена тільки до початку 70-х рр. XX ст. [7], публікації С. Агаєва, в яких він розглянув суть, природу Іранської революції, її періодизацію а також життя і діяльність лідера цієї революції – Хомейні [1; 2]. Е. Дорошенко досліджував іранське духовенство та його роль у Ісламській революції. Соціально-економічним аспектам цієї революції присвячено праці З. Арабаджян. Із найновіших робіт слід відзначити працю С. Алієва „Історія Ірану. XX століття” в якій він досліджує суспільно-політичне життя цієї країни минулого століття і звичайно не оминає ключової події його історії т. з. „ісламської революції” [3].

У попередній статті [12] ми доводили, що до т. з. капіталізму кожна група народів об'єднаних за мовною ознакою, із домінуванням певної релігії приходить окремо, а не весь світ разом, і що кожна із трьох революцій Англійська (1640), Французька (1789) та Російська (1917), ознаменувала

собою новий період в історії відповідно англійська – у германських народів, французька – у романських народів, а російська – у слов'янських народів. Здійснюючи порівняльний аналіз трьох великих європейських революцій було вказано на ряд спільних рис притаманних саме їм. На час революцій кожна з цих країн була наймогутнішою серед країн своєї мовної групи. Кожна з цих країн мала багатовіковий період незалежності до революцій. Вказувалося на те, що протестантизм домінує у германських народів, католицизм у романських, а православ'я у слов'ян [12, с. 166]. Для подальшого аналізу візьмемо Туреччину, головну державу тюркських народів, в яких домінує сунітський варіант ісламу та Іран домінуючу державу серед іранських народів, в якій панує шиїзм. Часто ми будемо порівнювати іранців та турків тільки із росіянами, оскільки аналогічні явища у їхньому розвитку є близькими у часі.

У статті використовується **метод порівняння**. Ми порівняємо подібні чи аналогічні процеси і події у досліджуваних державах.

Здійснюючи порівняльний аналіз вищезазначених народів, ми **ставимо за мету** показати, що європейські народи не є чимось особливим, що для всіх народів діють однакові історичні закони розвитку і що революції в Туреччині (1908 р.) та Ірані (1978 р.) є тотожними по значенню до трьох Великих європейських революцій.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є думка П. Сорокіна, що кожний революційний період обов'язково розпадається на дві стадії, які нерозривно пов'язані між собою. Перший – власне революція, а другий – диктатура – стадія „реакції” або „приборкання” революції. Тільки тоді, коли „реакція” закінчується, коли суспільство вступає у фазу своєї нормальної еволюції, тільки тоді можна вважати, що революція закінчена [14].

Так само, як три європейські країни Туреччина та Іран пройшли через період Абсолютної монархії.

Період модернізації та краху Абсолютизму: Англія (1603-1642), Франція (1715-1789), Росія (1856-1917), Туреччина (1839-1908), Іран (1905-1978). В Росії, Туреччині та Ірані він включав в себе скасування кріпацтва, судову, військову, адміністративну та освітню реформи. Наприклад, у Росії кріпацтво відмінено у 1861 р., а в Туреччині ліквідовано військово-ленну систему у другій чверті XIX ст. та у 1858 р. заборонена торгівля рабами, в Ірані у 1906 р. відмінено тіулі (феодалне землеволодіння). Загальна військова повинність у Туреччині була введена у 1843 р., в Росії у 1874 р., в Ірані у 1927 р. Всюди в цих країнах доступ до військової служби для іновірів був закритий, або сильно обмежений. Саме в цей період в цих трьох державах вперше публікується державний бюджет: у 1862 р. в Росії, у Туреччині у 1864 р., в Ірані у 1906 р. Логічним завершенням періоду вимушеної модернізації став **занепад і крах абсолютизму:** Англія, Карл I Стюарт (1625 – 1649), Франція, Людовік XVI (1774 – 1792), Росія Микола II (1894-1917), Туреччина Абдул-Хамід II (1876-1908), Іран Моххамед

Реза Пехлеві (1941-1979) [3, с. 57-420; 4, с. 7-94; 7, с. 70-75, 145; 10, с. 36-75; 12, с. 162; 30].

Так само, як у трьох європейських країнах, у Туреччині та Ірані період утвердження абсолютизму збігається із підпорядкуванням церкви державі, перетворення церкви на частину державного апарату. У Туреччині Селім I проголошений халіфом всіх мусульман у 1517 р. При династії Сефевідів, родоначальник якої у 1502 р. зробив шиїзм державною релігією, влада шахів довгий час не ставилася під сумнів духовними лідерами Ірану. Подібно до трьох вищезгаданих європейських країн у Туреччині та Ірані поширене почуття єдності із представниками своїх релігійних та етнічних груп. В Туреччині домінували доктрини панісламізму (єдність всіх мусульман під верховенством турецького султана-халіфа), османізму (єдність всіх жителів Османської імперії – фактично отуречення всіх народів імперії) та ідея пантюркізму (єдність всіх тюркських народів під зверхністю Туреччини). Від 1502 р., коли Ісмаїл Сефевід проголосив шиїзм державною релігією, Іран був оплотом шиїзму у світі. Одночасно правителі Ірану робили неодноразові спроби підкорити всі народи іранської мовної групи [4, с. 23-25; 10, с. 12-14, 85-90; 12, с. 162].

Подібно до згадуваних трьох європейських держав у Туреччині та Ірані перед революцією домінують дворяни, які є опорою монархічної влади. Дворянство поділялося на т. з. „нових” (у Туреччині це були „нові османи” або „молодотурки”, а в Ірані головним чином вихідці із торгово-лихварського середовища та велике і середнє шиїтське духовенство, яке формувалося переважно вихідцями із торгово-підприємницьких кіл, оскільки духовні особи мали там можливість займатися любою формою діяльності, включаючи торгівлю, не платячи при цьому жодних податків) та „старих” [12, с. 59-60; 7, с. 23-24, 36; 10, с. 76-90; 12, с. 163]. Так само у Туреччині та Ірані перед революцією більшість земель належить дворянам. У Туреччині в кінці ХІХ–на початку ХХ ст. 65,5% належала поміщикам [4, с. 7-8]. В Ірані на початку 1960-х рр. поміщикам належало майже 70% всіх оброблюваних земель, але аграрна реформа різко зменшила його частку [17, с. 413; 12, с. 163]. Також інтереси торгово-промислової буржуазії, незважаючи на її економічну силу, враховуються набагато менше, ніж інтереси дворян [4, с. 16-18; 7, с. 41, 146].

Аналогічно до Англії, Франції та Росії революції в цих двох країнах стимулюють ріст міського населення, яке у Туреччині перед революцією становить 23 %, а у 2001 р. – 64,9% від всієї чисельності населення [10, с. 5, 178]. В Ірані в 1977 р. в містах проживало 47% населення країни, а в 1992 р. зросло до 57% [4, с. 20, 432; 12, с. 163].

Подібно до трьох європейських державах селяни Туреччини та Ірану до революцій вже були особисто вільними людьми. У них також іде диференціація в середині селянства, зростають об'єми оренди та продажу землі, йде процес обезземелення селян, в першу чергу за рахунок общинних земель [7, с. 21-22, 223, 298; 9, с. 263; 4, с. 7-15; 12, с. 163]. Якщо у

Туреччині на початку ХХ ст. біля 10% селян було безземельними [4, с. 7-8], то в Росії в той же час (у Європейській частині) таких було 16,3% [13], а в Ірані у результаті сільськогосподарської реформи кількість безземельних селян зменшилася до 22% [11, с. 260].

Аналогічно до зазначених європейських країн Туреччина та Іран перед революціями незважаючи на значний скачок у розвитку економіки залишалися аграрними країнами. Особливо швидко розвивалися видобувні галузі, зокрема, в Туреччині вугільна, а в Ірані нафтодобувна. Великого значення набуває металургія. Також є державні підприємства, зокрема ті, що пов'язані з військовою справою. Важливу позицію займає текстильна промисловість, особливо килимарство. Набирає обертів зовнішня торгівля. Також спостерігається бурхливий розвиток шляхів сполучення: в Туреччині найперше морські перевезення та залізниця, а в Ірані шосейні дороги та залізниця. У промисловості й торгівлі домінують монополії, які напряду пов'язані із місцевими монархічними режимами, які спільно гальмують економічний розвиток. В Туреччині був поширений сумнозвісний режим капітуляцій і зв'язані з ним нерівноправні договори з іноземними державами, що створювало чудові умови для розвитку не свого, а іноземного монополістичного капіталізму. Усюди розвивається банківська сфера. Особливістю банківської сфери Туреччини було те, що там було засилля іноземних банків та держав до самої революції, а Іран зумів подолати цю надмірну залежність створивши у 1928 р. Національний банк Ірану на противагу Шахиншахському банку. Засилля іноземного капіталу в Туреччині та Ірані перед революцією подібне до Росії. Росію вигідно відрізняло те, що в Росії було введено високі ввізні мита [3, с. 320-408; 4, с. 7-28, 303-326; 7, с. 64-139, 286-303, 350-354; 10, с. 72-97; 12, с. 163-164].

Можемо простежити динаміку зміни структури економіки трьох держав (табл. 1). Якщо до революції у структурі економіки домінує сільське господарство, то в післяреволюційний період зростає роль зайнятих у сфері послуг, що означає перехід країн у постіндустріальну стадію розвитку, яка характеризується тим, що сектор послуг перевищує 50% від вартості ВВП [5; 6; 8, с. 406; 10, с. 178; 13; 15, с. 241].

В усіх трьох європейських країнах у передреволюційний період довіра до офіційної церкви паде, поширюються нові погляди, які підривають довіру до існуючих порядків [12, с. 164]. Роль революційної ідеології у Туреччині належала ідеології молодотурків, які мали великий вплив у армії [10, с. 76-89], а в Ірані – панісламізмові. К. Маркс називав молодотурків пуриганською партією, яка спирається на Коран [4, с. 32-33]. Керівництво у панісламістському русі захопило шиїтське духовенство, яке було тісно зв'язане із торгово-підприємницькими колами. Ідея теократії та зв'язана з нею шиїтська традиція про незаконність світської влади до приходу „прихованого імама” дозволяє іранській духовній верхівці відкрито або таємно претендувати на владу. Осередком опозиційного руху

в Ірані стала мечеть, яка століттями була для шиїтів одночасно релігійним, культурним і політичним центом. Турбота про знедолених, пріоритет бідних над багатими, які були притаманні пуританській та марксистській ідеологіям, яскраво проявилися також в Ірані, де прості люди бачили в незалежних духовних шиїтських лідерах своїх єдиних захисників перед державою. Щодо спільності майна то такі лозунги висували в Ірані ще в середині XIX ст. бабіді. А перед революцією 1978 р. Алі Шаріаті, лідер ісламських прогресистів закликав до побудови безкласового суспільства і скасування приватної власності [1, с. 95].

Таблиця 1

Зміни в структурі економіки

Структура економіки	До революції, %			Після революції, %**		
	Сільське та лісове господарство	Промисловість і будівництво	Сфера послуг	Сільське та лісове господарство	Промисловість і будівництво	Сфера послуг
Росія	75	9	12	4,7	37,3	58
Туреччина	81,6	5,6	11,8	8,9	30,8	59,3
Іран *	46,2	26,3	25,2	11	45	44

Примітки:

* В Ірані у 1963 р. на початку форсованої індустріалізації та аграрної реформи у сільському господарстві зайнято $\frac{1}{4}$ населення. Сільське господарство давало 80% національного прибутку [9, с. 263].

** В Ірані на сьогоднішній день ще не завершився революційний період

В кожній із цих п'ятьох країн однакова динаміка розвитку революційних подій. Спочатку домінування прихильників конституційної монархії: Англія (1640-1648), Франція (1789-1791), Росія (березень-липень 1917 р.), Туреччина (1908-1922), Іран (1978-лютий 1979).

Існувала республіка: Англія (1648-1653), Франція (1792-1799), Росія (1917-1929), Туреччина (1923-1927), Іран (квітень 1979-1983). А далі, як логічне продовження початого, в кожній із цих п'яти державах настає період диктаторів (опанування революції): Англія (1653-1660), Франція (1799-1814), Росія (1929-1991), Туреччина Мустафа Кемаль Ататюрк (1927-1939) та Ісмет Іненю (1939-1950), Іран Хомейні (1983-1989) і його наступники до наших днів [2, с. 45 -50; 3, с. 436-533; 10, с. 76-281].

Так само, як у трьох європейських державах у Туреччині та Ірані йде творення нової еліти. В Ірані імаму Хомейні вдалося домогтися відносної згуртованості різних груп духовенства, які зайнялися активною комерційною діяльністю і перетворилися у пануючий прошарок бюрократично-капіталістичного типу. В Туреччині базою нової еліти стали молодотурки, які із розпуском своєї партії у 1918 р. не втратили свого

впливу, зокрема в армії, вони ж склали кістяк нової бюрократії, партійної та господарської [1, с. 95; 10, с. 119, 180, 207-216; 12, с. 165].

Подібно до трьох європейських країн у Туреччині прояви нетерпіння до офіційної церкви під час революції. Мустафа Кемаль скасував халіфат. У 1928 р. із Конституції Туреччини було вилучено пункт, що іслам є державною релігією. Було закрито школи для нижчого духовенства і теологічний факультет Стамбульського університету. У Ірані ситуація особлива. Там саме шіїтське духовенство свідомо чи несвідомо здійснює секуляризацію іранського суспільства хоч і під ісламськими гаслами. В січні 1988 р. Хомейні заявив, що влада держави не може бути обмежена рамками божественних приписів. Державне управління важливіше за всі інші релігійні обов'язки, включаючи молитви, піст, паломництво і т. д. Якщо виконання цих обов'язків прийде у суперечність із „інтересами ісламу”, то держава може накласти на них заборону, оскільки влада уряду важливіша „ісламського закону”. Виходило, що уряд може діяти поза шаріатом і навіть всупереч йому [1, с. 99-100; 11, с. 82-84; 12, с. 165].

Всюди в трьох європейських державах диктатори відмовляються від революційних крайнощів у своїй політиці, щоб досягнути стабільності та припинити поглиблення революції. Кожен із диктаторів дбав про розвиток промисловості [27, с. 166]. Кемаль провів ряд реформ для зміцнення економіки, посилив контроль держави над нею [10, с. 178-187, 194-208] Ісмет Іненю в Туреччині пішов у 1950 р. на ліберизацію суспільного життя країни. Найбільше це торкнулася релігії [10, с. 270-281]. В Ірані з грудня 1982 р. імам відкрито говорить про початок періоду „стабільності і будівництва”, „миру і безпеки”. За згодою імама багато із націоналізованих перед тим промислових та інших підприємств, а також земельних володінь були повернені їхнім попереднім власникам. З кінця 1981 р. порушено „політику блискучої ізоляції”, і почато встановлення та розширення зв'язків із зовнішнім світом. Таємно ввозилася зброя із США та Ізраїлю – це при тім, що офіційна іранська пропаганда проклинала „імперіалізм” та „сіонізм” [1, с. 95-96; 3, с. 514-533].

Таким чином, на основі вищенаведених фактів та зроблений порівнянь є закономірним визнати, що крім трьох Великих європейських революцій були також Велика Турецька революція (1908) та Велика Іранська революція (1978), які в своїх мовно-релігійних групах народів також започаткували перехід від аграрного до індустріального суспільства, перехід до домінування міського населення над сільським, від монархії до республіки. Ці революції знаменували також розподіл державно-політичного та релігійно-духовного життя, відділення церкви від держави. Це ще раз підтверджує, що всі народи підпорядковані однаковим законам історичного розвитку і в кожного свій час. Прийшов час приділити більше уваги вивченню груп народів, об'єднаних за мовною та релігійною ознакою. Отримані результати можна використати в політологічних дослідженнях при моделюванні політичних та соціально-економічних процесів на

пострадянському просторі та у Туреччині. Також можна прогнозувати завершення революційного періоду в Ірані та остаточний перехід до т. з. капіталістичного періоду розвитку. Для порівняння звичайно ж треба брати пореволюційні Англію, Францію, а не їхнє сьогодення. Також можна прогнозувати розвиток подій в інших мовно-релігійних групах народів, зокрема в їхніх домінуючих державах.

Література:

1. **Агаев С. Л.** Рухолла Мусави Хомейни / С. Л. Агаев // Вопросы истории. – 1989. – № 6. – С. 79-100.
2. **Агаев С. Л.** Зигзаги иранской революции / С. Л. Агаев // Вопросы истории. – 1985. – № 1. – С. 41-59.
3. **Алиев С. М.** История Ирана. XX век / Алиев Салех Мамедоглы; Рос. акад. наук. Ин-т востоковедения. – М. : Ин-т востоковедения РАН: Крафт+, 2004. – 468 с.
4. **Алиев Г. З.** Турция в период правления младотурок / Г. З. Алиев. – М. : „Наука”, 1972. – 505.
5. Экономика Турции [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%A2%D1%83%D1%80%D1%86%D0%B8%D0%B8
6. Экономика Ирана [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%98%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B0
7. Иран. Очерки новейшей истории. – М. : „Наука”, 1976. – С. 468.
8. Иран // Большая Советская Энциклопедия. – 3 изд. глав ред. А. М. Прохоров. – т. 10. – М. : Изд „Советская энциклопедия”, 1972. – С. 406 – 413.
9. Иран // Ежегодник БСЭ за 1964 год. – М., 1964. – С. 262-264.
10. **Киреев Н. Г.** История Турции XX век / Н. Г. Киреев. – М. : ИВ РАН: Крафт+, 2007. – 608 с.
11. **Козицький А. М.** Новітня історія Азії та Африки. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / А. М. Козицький. – Львів: „Афіша”, 2003. – 430 с.
12. **Павлів А.** Роль Англійської, Французької та Російської революцій в історії Європи і світу / А. Павлів // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – № 4 (49). – 2011. – С. 160-169.
13. Россия [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8F>
14. **Сорокин П.** Социология революции / П. Сорокин // Стратегия России. – № 6, июнь. – 2004. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1086677606&archive=1089272283&start_from=&ucat=14&

Чергова спроба визначити роль аналізу
та прогнозування в політиці

Олександр Соснін

15. Союз Советских Социалистических Республик // БСЭ. – т. 24, кн. 11. – 3 изд. / Главный редактор Прохоров А. М. – М. : Изд „Советская энциклопедия”, 1972. – 576 с.